

Το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα Παθογένειες και Προοπτικές

Ανδρέας Στεργίου*

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό γίνεται προσπάθεια να εξετασθούν οι παθογένειες του ελληνικού εργατικού κινήματος, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στην πάροδο του χρόνου. Η ανάλυση των ιστορικών εμπειριών που αποκόμισε το εργατικό κίνημα καταδειχνει, κατά την άποψη του συγγραφέα, ότι η κύρια αιτία παράλυσης του συνδικαλιστικού κινήματος είναι η κηδεμόνευσή του από κράτος και κόμματα, με τις επιλογές των οποίων ταυτίστηκαν συχνά οι ηγέτες του. Η σύμπλεξη κράτους και συνδικαλισμού δημιούργησαν σταδιακά τον λεγόμενο κρατικό συνδικαλισμό που ευθύνεται κατά κύριο λόγο για την αναξιοπιστία του επίσημου συνδικαλισμού σήμερα. Παράλληλα περιγράφονται οι προοπτικές του θεσμοθετημένου συνδικαλισμού στη νέα παγκοσμιοποιημένη οικονομία και προτείνονται μορφές πολιτικής στάσης και δράσης στο νέο αυτό πλαίσιο.

Εισαγωγή

Το ελληνικό εργατικό κίνημα μετρά σήμερα 84 χρόνια θεσμοθετημένης λειτουργίας του κορυφαίου συνδικαλιστικού του οργάνου (ΓΣΕΕ) και περίπου τα διπλά άτυπης και εξω-θεσμικής ύπαρξης. Η ιστορία του είναι μια συμπύκνωση δραματικών αντιφάσεων: φάσεων συσπείρωσης ευρύτατων κοινωνικών δυνάμεων και φάσεων απομόνωσης, αγώνων για τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη αλλά και αντιδημοκρατικών πρακτικών στη δράση

---

* Ιστορικός, Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Mannheim.

και τη λειτουργία του. Πάνω απ' όλα όμως, είναι μία ιστορία εξωθεσμικών, αφομοιωτικών παρεμβάσεων των δυνάμεων εκείνων, που το ίδιο έθεσε ως στόχο να ανατρέψει.

Σήμερα ο ρόλος του στην κοινωνία ως social Actor μπορεί να θεωρείται εν πολλοίς δεδομένος, το ίδιο ωστόσο το συνδικαλιστικό κίνημα στερείται ολοένα και περισσότερο της στήριξης των δυνάμεων του δυνάμεων. Με τραυματισμένη την αυτονομία του, ευάλωτο στις ξένες επεμβάσεις και στιγματισμένο στη συνείδηση των μελών του, είναι αναγκασμένο να αναλώνει τις δυνάμεις του όχι για να μεθοδεύσει τις διεκδικήσεις του αλλά για να κατακτήσει την αξιοπιστία του σε αυτούς που νομοθετικά εκπροσωπεί.

Πρόσφατη έρευνα¹ έδειξε ότι στη δεκαετία 1985/1995, το ποσοστό των συνδικαλισμένων παρουσίασε πτώση κατά 33,8%. Πολλές πρωτοβάθμιες οργανώσεις υπολειπουργούν ή δεν λειτουργούν καθόλου. Οι γενικές συνελεύσεις είναι κατά κανόνα άμαζες. Στη λειτουργία του παρατηρούνται φαινόμενα εκφυλιστικά, παραγοντισμός, συνδικαλιστική γραφειοκρατία, συνδικαλισμός κορυφών. Πέρα απ' όλα αυτά παραμένει πολιτικά – λόγω της έντονης κομματικοποίησης – και οργανωτικά πολυδιασπασμένο σε μία περίοδο που το συνδικαλιστικό κίνημα παγκοσμίως, προσπαθεί μέσα από συνενώσεις² να απαντήσει στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης των αγορών και του κεφαλαίου.

Στόχος αυτού του άρθρου είναι να κάνει μία αναδρομή στο παρελθόν για να καταδείξει, τουλάχιστον περιγραφικά, τις αιτίες που επισυσώρρευσαν στο ελληνικό εργατικό κίνημα τις βασικότερες παθογένειες του. Πρόκειται για ζητήματα που άπτονται της θεσμικής, πολιτικής και κοινωνικής υπόστασης του ίδιου του θεσμού. Τα βασικότερα είναι το ζήτημα της χρηματοδότησης, του κατακερματισμού των δυνάμεών του στο πεδίο της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπροσώπησης των εργαζομένων και της αξιοπιστίας των επιλογών του.

Δεν πρόκειται κατά συνέπεια για περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης του ελληνικού εργατικού κινήματος³ αλλά για μία παράθεση των βασικότερων κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών που όρισαν την κατεύθυνση αυτής της εξέλιξης. Η ιστορική αυτή αναδρομή είναι δομημένη σε τρεις άξονες: από την εμφάνιση των πρώτων συμπαγών οργανώσεων του εργατικού κινήματος στις αρχές του αιώνα μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά, την περίοδο 1936-1974 και την περίοδο από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα.

Στην τελευταία ενότητα επιχειρείται μία αντιπαραβολή των πολιτικών όρων που επέβαλαν τη θεσμοθετημένη συνδικαλιστική εκ-

προσώπηση και των νέων οικονομικοκοινωνικών συνθηκών που διαμόρφωσε η πλανητική σύμφυση των αγορών.

Οι βασικότερες παθογένειες

Μια εγγενής αδυναμία του συνδικαλιστικού κινήματος, αποτέλεσμα, όπως θα δούμε παρακάτω των κρατικών παρεμβάσεων, αποτελεί η οργανωτική πολυδιάσπασή του, που διαιρεί το κίνημα και ενισχύει τα φαινόμενα κοινωνικού εγωισμού. Αυτή εκφράζεται κυρίως με την παράλληλη ύπαρξη συνομοσπονδιών και εργατικών κέντρων στη ΓΣΕΕ και με την ύπαρξη πολυάριθμων δευτεροβάθμιων συνδικαλιστικών οργανώσεων για τον ίδιο δημόσιο οργανισμό στην ΑΔΕΔΥ. Η θεσμοθετημένη εκπροσώπηση της χώρας μας δεν έχει μέχρι σήμερα καταφέρει να υπάρξει τουλάχιστον ενιαία πρωτοβάθμια εκπροσώπηση (Σωματείο) σε έναν μόνο κλάδο παραγωγής ή ακόμα και σε μία μόνο επιχείρηση. Σε δευτεροβάθμιο επίπεδο δεν έγινε κατορθωτό να εξασφαλιστεί η ύπαρξη ενός μοναδικού εργατικού κέντρου σε κάθε νομό, ενώ δεν έχει ακόμα επιλυθεί, παρά τις κάποιες προσπάθειες, το στοιχειώδες ζήτημα της λειτουργίας μίας μόνο συνομοσπονδίας στον ίδιο επαγγελματικό κλάδο. Σήμερα εκπροσωπούνται 86 εργατικά κέντρα στην ΓΣΕΕ και 3500 πρωτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Όσον αφορά στην ΑΔΕΔΥ είναι χαρακτηριστικό, ότι στο χώρο ευθύνης δεκαέξι υπουργείων, λειτουργούν εξήντα δευτεροβάθμιες συνδικαλιστικές ενώσεις⁴.

Το πρόβλημα της αξιοπιστίας των επιλογών είναι αξεδιάλυτο με την κομματικοποίηση και την κηδεμόνευσή του από το κράτος, αυτό που τελευταία ονομάστηκε κυβερνητισμός ή κυβερνητικός συνδικαλισμός (State Corporatism).⁵ Δεν θα ήταν άτοπο να λεχθεί ότι αυτή ειδικά η αδυναμία του συνδικαλιστικού κινήματος αποτέλεσε κάτι σαν το κουτί της Πανδώρας για πολλά από τα δεινά που επακολούθησαν. Όσο οι παρατάξεις λειτουργούν ως θεσμοί που συνδέουν τα κόμματα με τα συνδικάτα, οι εισηγήσεις των συνέδρων αποτελούν παράφραση λημμάτων από προγράμματα κομμάτων και η μεταπήδηση προέδρων της ΓΣΕΕ στη θέση του υπουργού εργασίας θα παραμένει εθιμοτυπική διαδικασία, όπως συνέβη με τους τρεις από τους τέσσερις τελευταίους προέδρους της, το συνδικαλιστικό κίνημα θα είναι υποχρεωμένο πρώτα απ' όλα να αποδεικνύει σε εκείνους που εκπροσωπεί ότι αγωνίζεται για

τα “δικά τους” συμφέροντα. Ο πρόεδρος της ΓΣΕΕ πρέπει να είναι αυτοδίκαια υπουργός εργασίας ως διαπραγματευτικός παράγων, ενισχυμένος διαπραγματευτικά από τη δυναμικότητα και την ενιαία βούληση εκείνων που εκπροσωπεί, και υπόλογος ταυτόχρονα σε εκείνους που τον στηρίζουν.

Άρρηκτα συνδεδεμένο με τα παραπάνω είναι και το ζήτημα της οικονομικής αυτοδυναμίας, της χρηματοδότησης δηλαδή των συνδικάτων, το οποίο φαίνεται να έχουν αποδεχτεί όλες οι παρατάξεις πλέον σήμερα.⁶ Οι δραστηριότητες της ΓΣΕΕ χρηματοδοτούνται ως γνωστόν από τη παρακράτηση του ενός τοις χιλίοις των νόμιμων αποδοχών των συνδικαλισμένων, ενώ οι ομοσπονδίες χρηματοδοτούνται για ένα κομμάτι των λειτουργικών τους εξόδων (αρχαιρεσίες, εκλογές κτλ.) από την Εργατική Εστία. Το συνδικαλιστικό κίνημα είναι σήμερα εγκλωβισμένο στο εξής δίλημμα:

Γνωρίζει από τη μία μεριά ότι η υποχρεωτική συνδικαλιστική εισφορά είναι απτή απόδειξη του λεγόμενου επαγγελματικού συνδικαλισμού και κατάργηση της οικονομικής ανεξαρτησίας του κινήματος, καθώς η αναίρεση της υλικής του ενίσχυσης βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια της εκάστοτε κυβέρνησης, σε περίπτωση που αυτή θέλει να αλλάξει το υπάρχον νομικό πλαίσιο. Η πρακτική αυτή είναι επίσης επιλήψιμη, γιατί ακυρώνει στην πράξη την αυτόνομη βούληση του εργαζομένου να χρηματοδοτήσει τους εκπροσώπους του και να μετάσχει με αυτό τον τρόπο ενεργά και συνειδητά στη συνδικαλιστική διαδικασία. Η απρόσωπη παρακράτηση ενισχύει την πολιτικοκοινωνική απάθεια των εργαζομένων και προάγει την απομαζικοποίηση ενός κινήματος που δεν είναι αναγκασμένο να έρχεται σε καθημερινή επαφή με τους εργάτες και να λογοδοτεί για τις πράξεις του.

Από την άλλη, είναι εντούτοις αναγκασμένο να συντηρεί αυτή την υποτιμητική για το ίδιο διάταξη, για να μπορέσει να διασφαλίζει τη συνέχεια της ύπαρξής του, την ικανότητα του να υποστηρίξει τις απεργίες και να αυτοπροστατεύεται από την τυχόν αρνητική στάση του κόσμου της εργασίας απέναντι στο ζήτημα αυτό. Η συλλογιστική αυτή το εξαναγκάζει εντούτοις να αποδέχεται διάφορα άλλα εκφυλιστικά φαινόμενα που σχετίζονται με αυτή την πρακτική, όπως το ζήτημα της επικουρικής συνταξιοδότησης από το “ταμείο εργατικών στελεχών”, της οποίας κάνουν χρήση πολλά συνδικαλιστικά στελέχη, όταν αποσύρονται από την ενεργό συνδικαλιστική και εργασιακή δραστηριότητα.

Στις τρεις επόμενες ενότητες επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή στην περίοδο γένεσης αυτών των φαινομένων.

Οι απαρχές του πατερναλισμού

Αν και οι πιο σημαντικοί έλληνες διανοούμενοι⁷, εκφραστές σοσιαλιστικών, φιλεργατικών ιδεών, στράφηκαν στη Δύση αναζητώντας οδηγητικά πρότυπα δράσης, το ελληνικό εργατικό κίνημα αναπτύχθηκε στον αντίποδα της εξέλιξης που είχαν τα αντίστοιχα κινήματα των άλλων δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Οι ρίζες του ανάγονται στον 19ο αιώνα, στο δημοκρατικό σύλλογο της Πάτρας και έπειτα στις σοσιαλίζουσες ομάδες των Ρόκο Χοϊδά, Σταύρου Καλλέργη και Πλάτωνα Δρακούλη. Το πρώτο εργατικό σωματείο στην Ελλάδα ιδρύθηκε στη Σύρο από τον κλάδο των ναυπηγών και των βυρσοδεψιών το 1879. Ακολούθησαν γρήγορα και άλλα, στην Αθήνα, Πάτρα, Βόλο, Πειραιά. Ο χαρακτηρισμός τους ως συνδικάτα είναι βέβαια αρκετά ελαστικός, αφού δεν είχαν αμιγώς εργατική σύνθεση. Ήταν περισσότερο ένα μικτού τύπου σωματείο, όπου μπορούσαν να συμμετάσχουν και οι εργοδότες.⁸ Η έλλειψη ωστόσο συνεργασίας και ενότητας, οι προσωπικοί ανταγωνισμοί και οι συνεχείς ραδιουργίες, που μάστιζαν το “σοσιαλιστικό” κίνημα σε αυτή την πρώτη φάση, το εμπόδισαν να αποκτήσει μαζικότητα και να συνδεθεί με τις μάζες των εργαζομένων. Αυτή ακριβώς η έλλειψη ενότητας θα αποδειχτεί και η αχίλλειος πτέρνα του για τις δυνάμεις εκείνες που θέλησαν να το ποδηγετήσουν.

Όσο η εκβιομηχάνιση της χώρας βρισκόταν ακόμα σε φάση δημιουργίας και το εργατικό “προλεταριάτο” είχε αριθμητικά ασήμαντη δύναμη, λίγους ενδιέφερε η ύπαρξη μη συνοχής στους κόλπους του. Όταν εντούτοις με την πάροδο του χρόνου και την εντεινόμενη εκβιομηχάνιση στις αρχές του 20ού αιώνα, η κοινωνική ομάδα των εργατών άρχισε να πληθαίνει και να αποκτά de facto έναν ρόλο στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι του τόπου, άρχισαν και οι υπόλοιποι κοινωνικοί εταίροι ή ανταγωνιστές να επιζητούν τη συνδιαλλαγή μαζί του. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος με την πολιτική οξύνοια που τον χαρακτήριζε, ήταν ο πρώτος πολιτικός που διέβλεψε τη σημασία του ανερχόμενου αυτού κοινωνικού παράγοντα για τον αστικό μετασχηματισμό της χώρας που προωθούσε και την προετοιμασία της χώρας στην προοπτική άμεσων ανακατατάξεων στο βαλκανικό χώρο. Γι’ αυτό το λόγο, επιδίωξε τη γρήγορη ενσωμάτωση των εργατών στο –από τον ίδιο– διαμορφούμενο κοινωνικό σύστημα. Αυτό το πραγματοποίησε με δύο τρόπους, με κοινωνικές παραχωρήσεις και με τη σταδιακή χειραγώγηση των συνδικαλιστικών τους οργάνων.

Μεταξύ του 1910 και 1914 ψηφίστηκε μια σειρά νόμων (νόμος του 1910 “περί Κυριακής και αναπαύσεως”, νόμος του 1911 “περί υγιεινής και ασφάλειας των εργατών”, νόμος 1912 “περί πληρωμής εργατών και περί μισθών υπηρετών και υπαλλήλων” κ.ά.) που στόχο είχαν την αντιμετώπιση των χειρότερων εκμεταλλευτικών συνθηκών στις εργασιακές σχέσεις και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργατών. Παρά την παράλληλη ίδρυση τμήματος Εργασίας και Κοινωνικής Πρόνοιας στο υπουργείο οικονομικών για την τήρηση αυτών των διατάξεων, δείγμα και αυτό των προσπαθειών του Ελευθερίου Βενιζέλου, η νομοθεσία αυτή μερικώς μόνο εφαρμόστηκε.⁹

Σημαντικότερη ήταν εντούτοις η παρέμβαση του ίδιου πολιτικού στην οργάνωση του εργατικού συνδικαλισμού σε πανελλαδικό επίπεδο, που είχε ήδη αρχίσει να συγκροτείται με διάσπαρτο τρόπο στο Βόλο, την Πάτρα και αλλού. Ο Βενιζέλος ήταν εκείνος που έθεσε τις βάσεις του κρατικού πατερναλισμού ορίζοντας το πλαίσιο ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος. Συμβάλλοντας αποφασιστικά στην ίδρυση του εργατικού κέντρου των Αθηνών, που οργανώθηκε κατά το γαλλικό πρότυπο (*bourse du travail*) προσδιόρισε ένα συνολικό μοντέλο οργάνωσης.¹⁰ Από το κέντρο των Αθηνών ξεπήδησε πάλι με ενθάρρυνση του Βενιζέλου η πρώτη πρωτοβουλία ίδρυσης μιας πανελλαδικής εργατικής ομοσπονδίας το 1911, που όμως απέτυχε.¹¹ Με τον νόμο 281/1914 “περί σωματείων”, κατοχυρωνόταν μεν για πρώτη φορά το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, αναγνωρίζονταν δε στο κράτος εκτεταμένες παρεμβατικές αρμοδιότητες στη λειτουργία των συνδικάτων.¹²

Καταλύτης στις εξελίξεις για την ενίσχυση και ενοποίηση του ελληνικού εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος στάθηκε ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος. Εκτός από την εσωτερική σταθερότητα και κοινωνική ειρήνη που χρειαζόταν ο Βενιζέλος για την πραγματοποίηση των φιλόδοξων σχεδίων του, προστέθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου νέοι εξωγενείς παράγοντες που έκαναν ακόμα επιτακτικότερη τη χειραγώγηση του εργατικού κινήματος. Η ανάπτυξη και επέκταση των αντιπολεμικών αισθημάτων στις συμμαχικές χώρες, που εντάθηκαν μετά τη ρωσική επανάσταση και τη συμφωνία του Brest Litofsk το 1917 και επηρέαζαν και την αρχική φιλοπόλεμη διάθεση των σοσιαλιστικών και εργατικών κομμάτων, μπορούσε να έχει ανασταλτική επίδραση στα σχέδια του Βενιζέλου για έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο.

Ακριβώς γι’ αυτό το λόγο υποβοήθησε τις υπάρχουσες τάσεις ενοποίησης των Ελλήνων σοσιαλιστών, με την ελπίδα να κερδίσει

την εύνοια των σοσιαλιστικών και εργατικών κομμάτων της Ευρώπης που αναμενόταν να έχουν έναν καθοριστικό ρόλο στις μελλοντικές διαπραγματεύσεις ειρήνης. Σε αυτή του την προσπάθεια χειραγώγησε κατάλληλα τις μεγαλύτερες εργατικές ενώσεις της χώρας για να λάβουν μέρος στις Διασυμμαχικές Εργατικές και Σοσιαλιστικές Συνδιασκέψεις που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του πολέμου.¹³

Την ίδια αυτή πολιτική εξυπηρετούσε και η ενθάρρυνσή του για τη σύγκληση του πρώτου πανεργατικού συνεδρίου και την ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας. Στο συνέδριο που συνήλθε στις 3 Νοέμβριου 1918 αντιπροσωπεύτηκαν 60.000 εργάτες από 44 σωματεία, χωρισμένοι σε τέσσερις ομάδες που συγκρούστηκαν επανειλημμένα μεταξύ τους.¹⁴ Ο Βενιζέλος προσπάθησε υποστηρίζοντας μία συγκεκριμένη ομάδα και οργανώνοντας σωρεία παρασκηνακών διαβουλεύσεων, να αποσπάσει τον έλεγχο του συνεδρίου από τους σοσιαλιστές μην επιτρέποντάς τους να αναδειχτούν σε ομάδα πίεσης. Οι σοσιαλιστές κατόρθωσαν εντούτοις να βάλουν τη σφραγίδα τους στα περισσότερα σημεία του ιδρυτικού ψηφίσματος, εκτός από εκείνα που αφορούσαν την εξωτερική πολιτική, τα οποία αντανakλούσαν τις θέσεις της κυβέρνησης.¹⁵

Μια βασική διάταξη στο καταστατικό της ΓΣΕΕ, που ευθύνεται για πολλά δεινά της κατοπινης εξέλιξης του εργατικού κινήματος είναι η κατανομή των ψήφων και των εδρών. Το καταστατικό προέβλεπε ότι κάθε συνδικάτο, όσο μικρό και αν ήταν αυτό, θα έπρεπε να έχει έναν τουλάχιστο αντιπρόσωπο στο συνέδριο, ενώ τα μεγάλα συνδικάτα και οι συνομοσπονδίες μπορούσαν να έχουν μέχρι επτά. Πόσο αντιδημοκρατική ήταν αυτή η διάταξη δείχνει το παρακάτω παράδειγμα: ένα συνδικάτο ή συνομοσπονδία με 3.500 μέλη μπορούσε να έχει στο συνέδριο επτά αντιπροσώπους και επαρχιακά, εύκολα ελέγξιμα, συνδικάτα της περιφέρειας με τον ίδιο περίπου αριθμό μελών, εκατό αντιπροσώπους.¹⁶

Η ομάδα που υπερίσχυσε στο συνέδριο διατηρούσε στενές επαφές με το κομμουνιστικό κίνημα¹⁷, το οποίο έκανε την εμφάνιση του λίγες μέρες αργότερα, στις 4-5 Νοέμβριου 1918, ως ΣΕΚΕ (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος) και μετονομάστηκε στο έκτακτο συνέδριό του το 1924 σε ΚΚΕ. Η πρόβλεψη του Βενιζέλου ότι μία ΓΣΕΕ ελεγχόμενη από αριστερά ριζοσπαστικά στοιχεία θα αντιστρατευόταν τα σχέδιά του για την εγκαθίδρυση εργασιακής ειρήνης, αποδείχτηκε σωστή.

Η ψήφιση του νόμου 2151/1920, με τον οποίο ο Βενιζέλος ο-

λοκλήρωνε το θεσμικό πλαίσιο του κρατικού παρεμβατισμού, που είχε εισαγάγει ο νόμος 281/1914, δεν είχε μεγαλύτερη επιτυχία απ' ό,τι η συγκαλυμμένη του παρέμβαση στο συνέδριο. Ήδη τον επόμενο χρόνο ξέσπασαν απεργίες με κύρια αυτή των τραπεζικών. Για να αντιμετωπίσει ένα κύμα απεργιών αλληλεγγύης, όπως προωθούσε η διοίκηση της ΓΣΕΕ, διέταξε τη σύλληψη της ηγεσίας της και ενθάρρυνε τη φιλοβενιζελική παράταξη να αποσπαστεί από την επίσημη ΓΣΕΕ και να δημιουργήσει δικό της συνδικαλιστικό όργανο.¹⁸ Με αυτά τα μέτρα πέτυχε εντούτοις το ακριβώς αντίθετο. Η νέα ΓΣΕΕ, που στηριζόταν κυρίως στα συνδικάτα των εργατών και των λιμενεργατών, αποδείχτηκε ένα θνησιγενές σχήμα, που αμέσως μετά την πτώση του Βενιζέλου διαλύθηκε, ενώ ο πόλεμος που κήρυξε η κυβέρνηση στους κομμουνιστές έστρεψε την πλειοψηφία των εργατών στο ΣΕΚΕ και αργότερα στο ΚΚΕ.

Είχε εντούτοις προλάβει να εισάγει στην πολιτική κουλτούρα περί άσκησης εξουσίας και αντιμετώπισης του εργατικού συνδικαλισμού μερικά δομικά χαρακτηριστικά που αποδείχτηκαν ιδιαίτερα ανθεκτικά στα χρόνια. Η πρακτική ελέγχου των συνδικάτων που εγκαινίασε ο Βενιζέλος, θα βρει μιμητές και τα επόμενα χρόνια. Το υπουργείο εργασίας έπαιζε τον πρώτο και τον τελευταίο ρόλο στη ρύθμιση κάθε εργατικής διαφοράς. Η κάθε μισθολογική συμφωνία, ακόμη και του πιο ασήμαντου τοπικού σωματείου έπρεπε να υποβληθεί μέσω της ηγεσίας της ΓΣΕΕ στο υπουργείο εργασίας για έλεγχο και επικύρωση. Η ηγεσία της ΓΣΕΕ απέκτησε έτσι τη λειτουργία μιας ομάδας πίεσης, για την προσωπική σύνθεση της οποίας παρενέβαινε το κράτος. Τα αποτελέσματα αυτού του συστήματος ήταν οδυνηρά. Τα συνδικάτα που άνηκαν στη ΓΣΕΕ μετατράπηκαν ανεπίσημα σε κρατικά συνδικάτα. Σε όλα τα επίπεδα, η ηγεσία της ΓΣΕΕ αφομοίωσε ή καλύτερα αφομοιώθηκε από το σύστημα λειτουργίας των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, την ευνοιοκρατία, τη ρουσφετολογία και το νεποτισμό.¹⁹

Στον αντίποδα αυτής της πολιτικής βρίσκονταν οι ομάδες εκείνες που προωθούσαν μία αγκίστρωση του συνδικαλιστικού κινήματος στο κομμουνιστικό κόμμα για την ανεξαρτητοποίηση από τον ασφυκτικό κρατικό έλεγχο. Η πολιτική αυτή στάση είχε ομολογουμένως πλεονεκτήματα, γιατί ήταν κατά βάση αντιρουσφετολογική και συντελούσε στη ριζοσπαστικοποίηση της πρακτικής διεκδίκησης κοινωνικών αιτημάτων. Από την άλλη μεριά όμως, μετέδωσε στις δυνάμεις εκείνες του εργατικού κινήματος, όλες τις εγγενείς πολιτικές, πολιτιστικές και οργανωτικές αδυναμίες που μάστιζαν εκείνη την εποχή το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα. Για

μία μακρά περίοδο, όλες οι διαμάχες και έριδες που θα κατατρώχουν το κίνημα αυτό θα έχουν άμεση αντανάκλαση και στο εργατικό, αφού η κάθε παράταξη ή τάση στο εσωτερικό του ΚΚΕ (εκείνη την περίοδο είναι ιδιαίτερα έντονες οι φραξιοριστικές διαμάχες ανάμεσα στους Σταλινικούς, τους Λικβινταριστές και τους Κεντριστές, οι οποίες προκάλεσαν το 1931 την επέμβαση της Κομμουνιστικής Διεθνούς για τον τερματισμό της φραξιοριστικής πάλης) αναζητούσε για κορπορατικούς και νομιμοποιητικούς λόγους και τα ανάλογα ερείσματα στις τάξεις της ΓΣΕΕ.

Μοιραία για την εξελικτική πορεία του εργατικού κινήματος υπήρξε και η οργανωτική σύμπλεξη των δύο κινημάτων. Πόσο καθοριστικής σημασίας ήταν το γεγονός ότι πολλά στελέχη του ΚΚΕ ήταν παράλληλα και στελέχη εργατικών ενώσεων διεφάνη, όταν λόγω του "Μακεδονικού", της δικτατορίας του Πάγκαλου και της ψήφισης του "ιδιώνυμου" το 1929, που ποινικοποίησε την πολιτική ζωή της χώρας, τα στελέχη του ΚΚΕ άρχισαν να διώκονται από τις αρχές, να φυλακίζονται, να στέλνονται εξορία, να τίθενται εν ολίγοις στο περιθώριο της πολιτικής ζωής. Όπως και στην περίπτωση του ΚΚΕ, δεν άργησε να διαδοθεί μια βαθιά εχθρότητα σε πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας για τους σοσιαλιστές. Η αρνητική αυτή εικόνα γινόταν ακόμα πιο έντονη με τη σκόπιμη διαστρέβλωση της σοσιαλιστικής κουλτούρας από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής της από τους παραδοσιακούς φορείς που διαμόρφωναν τους κοινωνικούς θεσμούς, δηλαδή την παιδεία, την εκκλησία, τον τύπο και τη γραφειοκρατία, θεσμούς που είχαν συσταθεί "κατ' εικόνα και ομοίωση" της άρχουσας τάξης.²⁰

Αλλά και στη θεωρητική κατάρτιση των εργατών, η σύμφυση αυτή δεν πρόσφερε πολλά. Τα ιδεολογικά ερμηνευτικά μοντέλα που υιοθετήθηκαν, αντανakλούσαν κατά κανόνα τις εμπειρίες των βιομηχανικά ανεπτυγμένων κοινωνιών. Τα θεωρητικά αυτά πρότυπα είχαν αναμφισβήτητα έναν εκσυγχρονιστικό αντίκτυπο σε εκείνες τις κοινωνίες. Στην Ελλάδα οι ιδέες αυτές έφταναν ωστόσο με μία καθυστέρηση 30-40 χρόνων και δεν μπόρεσαν ποτέ να προσαρμοστούν σωστά στις υλικές και πολιτισμικές πραγματικότητες της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας. Και όταν ακόμα η οργανωτική αυτή σύμπλευση σταμάτησε να υφίσταται, παρουσιάστηκαν προβλήματα άλλης φύσεως που σχετίζονταν με τη δογματική αντίληψη του κομματικού καθήκοντος που συνοδεύει το ΚΚΕ από τη στιγμή μπολσεβικοποίησής του στο ΙΙΙ συνέδριο το 1924. Κατά την προσφιλή τακτική των μελών του ΚΚΕ, το συμφέρον του κόμματος ή καλύτερα, ό,τι αυτές οι ομάδες αντιλαμβάνονταν

σαν το συμφέρον του κόμματος, είχε πάντα προτεραιότητα σε σχέση με το συμφέρον του εργατικού κινήματος, που ετίθετο στην υπηρεσία του "ταξικού αγώνα".

Το 1928 το ΚΚΕ προχώρησε μάλιστα στην ίδρυση μίας καινούργιας Συνομοσπονδίας, της *Ενωτικής ΓΣΕΕ*. Στο ιδρυτικό της συνέδριο, στις αρχές του 1929, συμμετείχαν 340 αντιπρόσωποι που εκπροσωπούσαν 300 περίπου σωματεία με 70.000 μέλη, αριθμός εντυπωσιακός για τα δεδομένα της εποχής.²¹ Η υπερεπαναστατικότητα ωστόσο που θα επιδείξει το ΚΚΕ τη δεδομένη περίοδο, λόγω της περιβόητης εξωπραγματικής θέσεώς του για την "επικείμενη προλεταριακή επανάσταση", στην οποία θα επιστρατευθεί και η Ενωτική ΓΣΕΕ, θα καταδικάσει το κίνημα σε μαρasmus.²²

Θα χρειαστεί να μεσολαβήσει η παγκόσμια οικονομική κρίση και η πολιτική της Κομιντέρν για τη σύμπτυξη λαϊκού μετώπου με στόχο την ανάσχεση του επερχόμενου φασισμού, για να αρχίσουν να γίνονται κάποιες κινήσεις επανένωσης των συνομοσπονδιών. Ήταν όμως ήδη αργά, όπως φάνηκε από τις εξελίξεις: το εργατικό κίνημα είχε απολέσει τα ερείσματά του στην κοινωνία και δεν βρήκε την κατάλληλη στιγμή την απήχηση που επιζητούσε. Όπως σημειώνει και ο Κολιόπουλος²³, η ανεξήγητα προκλητική αισιοδοξία της ηγεσίας του ΚΚΕ, έδωσε την ευκαιρία στην κυβέρνηση Μεταξά να παρουσιάσει τις εργατικές κινητοποιήσεις ως ανατρεπτικές και, με αφορμή τη δυναμική αντίδραση στην πρόκληση και την επιβολή της τάξεως, να ενισχύσει τη θέση της τόσο στον κρατικό μηχανισμό, όσο και στην αστική κοινή γνώμη. Μέσα σε λίγες εβδομάδες ο Μεταξάς μπόρεσε να αποδιαιθρώσει το κομματικό σύστημα και να ελέγξει κάθε αντίδραση των συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Το Εργατικό Κίνημα σε ομηρία: η περίοδος 1936-1974

Η δημιουργία του "Νέου Κράτους", όπως ονοματολογικά ενδύθηκε το δικτατορικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου, συνέδεσε το όνομά του με μία θεσμοθετημένη πρακτική φυσικής και ηθικής εξόντωσης των αντιπάλων ή απλώς διαφωνούντων, που έμελλε να διαρκέσει με μικρά διαλείμματα για δεκαετίες. Ένας διαχρονικός – σε σχέση με τη μικρή ζωή του νεοελληνικού κράτους – θεσμός,

η δήλωση μετάνοιας και το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, εισήχθησαν –ως γνωστόν– τότε. Με πρόσχημα τη δίωξη των κομμουνιστικών φρονημάτων, το ολοκληρωτικό καθεστώς προχώρησε σε εκτεταμένες εκκαθαρίσεις, παλαιών συνδικαλιστών, εκπαιδευτικών, δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι έγειραν την υπόνοια ότι σχετιζόνταν με κομμουνιστικές ή, σύμφωνα με τη γλώσσα του καθεστώτος, “ανατρεπτικές” ομάδες. Παράλληλα, καλλιεργήθηκε σε μεγάλη μερίδα του λαού, το πνεύμα καταδόσεως και αστυνόμευσης της ιδιωτικής ζωής.²⁴

Στον οικονομικοκοινωνικό τομέα, η πολιτική του καθεστώτος ήταν συνάρτηση των στόχων του για την εδραίωσή του στην εξουσία. Με την καθιέρωση της υποχρεωτικής διαπαιθσίας στις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και με διάφορα μέτρα κοινωνικής πολιτικής, (μείωση των ωρών εργασίας, περάτωση της ίδρυσης του ΙΚΑ) οι φορείς του καθεστώτος επιδίωξαν τη θεσμοθέτηση της παρεμβατικής πολιτικής του κράτους στην αγορά εργασίας και τον έλεγχο των αντιδράσεων των εργαζομένων, των οποίων η οικονομική και πολιτική καταπίεση αυξήθηκε ακόμα περισσότερο.²⁵ Η σύμπλεξη κράτους και συνδικαλισμού έφτασε σε τέτοιο σημείο, ώστε ο υπουργός εργασίας Ν. Δημητράτος να είναι παράλληλα και Γενικός Γραμματέας της ΓΣΕΕ!

Η ολοκλήρωση της ποδηγέτησης των συνδικάτων από το καθεστώς ολοκληρώθηκε με την περάτωση της ίδρυσης της Εργατικής Εστίας, που είχε αποφασιστεί ήδη με το βενιζελικό νόμο του 5204/31. Το δικτατορικό καθεστώς ρύθμισε τότε (νόμος 96/1936) για πρώτη φορά το ιδιαίτερα ακανθώδες ζήτημα της χρηματοδότησης του συνδικαλισμού, επιβάλλοντας την υποχρεωτική συνδικαλιστική εισφορά μέσω της καταβολής της ασφαλιστικής εισφοράς που παρακρατούνταν δια μέσου των εργοδοτών από τους μισθούς. Εξασφάλισε δηλαδή την υλική υποστήριξη των από το κράτος ελεγχόμενων διοικήσεων του συνδικαλιστικού φορέα.²⁶

Με το νόμο 1435/38 καθιερώνεται εξάλλου το σύστημα των κρατικών συνδικάτων, που επιτρέπει στον υπουργό εργασίας να καθορίζει σε κάθε επαγγελματικό κλάδο ένα σωματείο της αρεσκείας του ως το μόνο εξουσιοδοτημένο να αντιπροσωπεύει τους εργάτες του κλάδου αυτού και να αποπέμπει κατά το δοκούν, όσα στελέχη δεν προσαρμόζονταν σε αυτή την πολιτική. Ενδεικτικό για το πόσο αντιδημοκρατικό ήταν αυτό το σύστημα ελέγχου εργατών και συνδικάτων είναι και το γεγονός ότι ακόμα και οι δυνάμεις του άξονα κατά τη διάρκεια της κατοχής, διατήρησαν πολλές από τις διατάξεις αυτές.²⁷

Η μεγάλη μάζα των εργαζομένων δε συμβιβάστηκε ωστόσο με αυτή την πολιτική των δυνάμεων κατοχής και ακολούθησε το κομμάτι της ηγεσίας του εργατικού κινήματος που ανέπτυξε αντιστασιακή δράση εναντίον των κατακτητών. Εκφραστής αυτής της αντιστασιακής βούλησης αποτέλεσε το ΕΕΑΜ (Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) που ιδρύθηκε στις 17 Ιουλίου του 1941 από το σύνολο σχεδόν των παλιών αντιμαχομένων συνδικαλιστικών παρατάξεων. Τα χρόνια της κατοχής αποτελούν έτσι –κατά παράδοξο τρόπο– την κορυφαία στιγμή στην ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος.²⁷

Στους Έλληνες εργαζόμενους ανήκει και η τιμή της κήρυξης της πρώτης απεργίας στην κατεχόμενη Ευρώπη (η λεγόμενη απεργία των τριών "Τ", Ταχυδρομεία-Τηλέγραφος-Τηλέφωνα, 14 Απριλίου 1941) και της ματαίωσης της πολιτικής επιστράτευσης. Αν και το ΕΕΑΜ ιδρύθηκε με πρωτοβουλία των Κομμουνιστών, δεν ελέγχθηκε ποτέ απ' αυτό, αλλά κατόρθωσε να επιτύχει στο εσωτερικό του μια ευρεία αντιπροσώπευση τάσεων.²⁸ Στην πραγματικότητα η περίοδος αυτή είναι επίσης η μόνη, στην οποία λειτούργησε τόσο άρτια η εσωκομματική δημοκρατία και η διαλεκτική σχέση μεταξύ της διεκδίκησης πολιτικών και οικονομικών αιτημάτων. Το ΕΕΑΜ έγινε έτσι το μέσο για την ενοποίηση της εργατικής τάξης.

Το γεγονός εντούτοις ότι το ΕΕΑΜ συνδέθηκε ιδεολογικά και οργανικά με το ΕΑΜ, το κατέστησε αναξίοπисто στα σχέδια των Άγγλων που για τους δικούς τους γεωστρατηγικούς λόγους επιδίωξαν μετά την απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά, την αποδυνάμωσή του και την οργάνωση μίας ΓΣΕΕ μακριά από κάθε κομμουνιστική επιρροή. Το εργατικό κίνημα συμπαρασύρθηκε έτσι μέσα στη δίνη της εμφυλιοπολεμικής διαμάχης και έγινε πεδίο ανταγωνισμών και ξένων επεμβάσεων που αναίρεσαν τη διαδικασία εκδημοκρατισμού, ενοποίησης και αποπελατεικοποίησης, η οποία είχε λάβει χώρα την περίοδο της κατοχής.

Είναι μάλλον απίθανο οι οργανωμένοι εργάτες να θεωρούσαν στην πλειοψηφία τους εαυτούς τους κομμουνιστές. Λόγω της τεράστιας συμβολής των κομμουνιστών στην αντίσταση, εκτιμούσαν όμως και σέβονταν το ΚΚΕ. Με τον ίδιο τρόπο που πλαισίωσαν το ΕΕΑΜ, πλαισίωσαν και το διάδοχό του ΕΡΓΑΣ (Εργατικός Αντιστασιακός Συνασπισμός), στον οποίο η κομμουνιστική επιρροή ήταν εντονότερη. Το προπολεμικό ελληνικό κατεστημένο καθώς και οι Άγγλοι και μετά το 1947 οι Αμερικανοί, που αναμίχθηκαν ενεργά στον εμφύλιο πόλεμο, διέβλεψαν τον κίνδυνο που προερχόταν α-

πό ένα ριζοσπαστικοποιημένο συνδικαλιστικό κίνημα και προσπάθησαν μετά τον πόλεμο να το τιθασεύσουν.²⁹

Μια πρώτη επέμβαση έγινε τον Δεκέμβριο του '44 με το διορισμό νέας διοίκησης στη ΓΣΕΕ από τον υπουργό εργασίας. Η νέα διοίκηση απαρτιζόταν στην πλειοψηφία της από μεταξικούς συνδικαλιστές ή συνεργάτες των Γερμανών.³⁰ Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και τη μερική αποκατάσταση συνδικαλιστικών ελευθεριών, ο ΕΡΓΑΣ κατόρθωσε μέσα σε εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες να καταγάγει σημαντικές επιτυχίες στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργατών που κορυφώθηκαν στο όγδοο συνέδριο της ΓΣΕΕ το Μάρτιο του 1946.³¹ Στο σημείο αυτό όμως το ΚΚΕ υπερεκτίμησε για άλλη μία φορά τις δυνάμεις του και χρησιμοποίησε το συνδικαλιστικό κίνημα σαν αιχμή του δόρατός του στην πολιτική παλαίστρα. Το ΚΚΕ αποφάσισε με σειρά απεργιών να σκληρύνει τη στάση του και να προκαλέσει το πολιτικό κατεστημένο. Οι απεργίες απέτυχαν ωστόσο το στόχο τους και σταδιακά επήλθε κόπωση στους εργάτες από τη μη εκπλήρωση των αιτημάτων τους.³²

Ταυτόχρονα η σκληρή γραμμή έπειθε ολοένα και περισσότερο τους αμερικανούς ότι έπρεπε και αυτοί να υιοθετήσουν σκληρή γραμμή. Για την εκπλήρωση του σκοπού αυτού χειραγώγησαν τον παθολογικό αντικομμουνιστικό φόβο ξένων συνδικαλιστικών συμβούλων και της ελληνικής φιλελεύθερης και συντηρητικής δεξιάς, για να επιβάλλουν στο 9ο συνέδριο της ΓΣΕΕ, το Μάρτιο του 1948, καιροσκοπικά στοιχεία, όπως τον Μακρή και τον Θεοχαρίδη.³³ Ο Μακρής, το όνομα του οποίου έγινε με το χρόνο σύμβολο του υποταγμένου συνδικαλισμού, έμελλε να είναι ο πρόεδρος της ΓΣΕΕ με τη μακροβιότερη θητεία. Το συνδικαλιστικό κίνημα αντίθετα ακολούθησε τη μοίρα του αριστερού κινήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Ο πραγματικός συνδικαλισμός, όπως και η έκφραση πολιτικών πεποιθήσεων μη συμβατών με την επίσημη κρατική ιδεολογία, έγινε άκρως επικίνδυνη ενασχόληση. Άρχισε έτσι να καλλιεργείται ένα κλίμα απάθειας στους εργαζομένους, στο οποίο προστέθηκε σταδιακά και η απέχθεια στον επίσημο συνδικαλισμό.

Στον αντίποδα αυτού του υποταγμένου, κρατικού συνδικαλισμού³⁴, που προκάλεσε σωρεία διασπάσεων τη δεκαετία του '50, η αριστερά δια μέσου της ΕΔΑ και αργότερα η Ένωση Κέντρου θα αντιπαρατάξουν δύο βασικά συνδικαλιστικά σχήματα: το Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα (ΔΣΚ) και τη Συντονιστική Επιτροπή Οργανώσεων 115(ΣΕΟ 115). Η ΣΕΟ, η οποία από την ίδρυσή

της στην περίοδο του ανένδοτου αγώνα το 1962, θα συγκεντρώσει στους κόλπους της το σύνολο των συνδικαλιστικών οργανώσεων της ΕΔΑ και της Ένωσης Κέντρου, εκπροσωπούσε αρχικά 115 διαγραμμένα συνδικάτα από την επίσημη ΓΣΕΕ, που είχαν αρνηθεί να συμπορευτούν με τη γραμμή της διοίκησης Μακρή.

Η προοδευτικά αυξανόμενη δύναμη της ΣΕΟ, που έφτασε να εκπροσωπεί το 1967, την παραμονή της δικτατορίας, 720 συνδικάτα³⁵ δημιούργησε τις προϋποθέσεις, ώστε η ΣΕΟ να έχει τη δυνατότητα να συγκροτήσει δική της τριτοβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση, που θα μπορούσε σταδιακά να αντικαταστήσει την επίσημη ΓΣΕΕ. Η αναμονή όμως της έλευσης στην εξουσία της Ενώσεως Κέντρου, που τη στιγμή εκείνη εξέφραζε τις προσδοκίες του συνδικαλιστικού κόσμου, την οδήγησε σε στάση αναμονής. Η κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου προέβη πράγματι σε καθαίρεση της διοίκησης Μακρή και πραγματοποίησε αρκετές απόπειρες για την εξυγίανση του συνδικαλιστικού χώρου.³⁶ Η πράξη αυτή καθαυτή συνιστούσε ωστόσο μία ακόμα παρέμβαση της επίσημης εξουσίας, που ακύρωνε την αυθαίρετη πράξη μίας προγενέστερης εξουσίας.

Οι πράξεις αυτές υποδηλώνουν, ανεξάρτητα από το αν η μία ή άλλη ενέργεια ήταν προς όφελος του εργατικού κινήματος, ότι οι αντιπαραθέσεις που διεξάγονταν στο επίπεδο της εργατικής εκπροσώπησης – μία εσωτερική υπόθεση του κινήματος – είχαν μετατραπεί σε αντιπαραθέσεις για την κατάκτηση της εξουσίας. Και αντίστροφα, οι διαμάχες της εξουσίας για τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού μεταφέρονταν στο συνδικαλιστικό κίνημα και μετέδιδαν τη δυναμική τους στη διαπάλη για την κατάκτηση της ηγεσίας της εργατικής εκπροσώπησης.

Η παρέμβαση της Κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου προσπάθησε να θέσει τις βάσεις για ένα νέο ξεκίνημα. Οι μετέπειτα εξελίξεις ματαίωσαν ωστόσο και αυτή την προσπάθεια. Η λεγόμενη κυβέρνηση των αποστατών επανέφερε με νόθο τρόπο στο 15ο συνέδριο της ΓΣΕΕ το 1966³⁷ τη διοίκηση Μακρή και Θεοδώρου, οι οποίοι υποδέχτηκαν με συγχαρητήριο τηλεγράφημα την κυβέρνηση των συνταγματαρχών. Η συνακόλουθη χουντική κυβέρνηση διατήρησε αρχικά τη διοίκηση αυτή, για να την καθαιρέσει και πάλι και να εγκαταστήσει με το διάταγμα του 186/69 στην κορυφή του κορυφαίου συνδικαλιστικού οργάνου των εργατών, μια νέα διορισμένη διοίκηση.

Η οργάνωση της ΣΕΟ, όπως και η ελεύθερη συνδικαλιστική δραστηριότητα, απαγορεύονται με διαδοχικά διατάγματα τα δύο

πρώτα χρόνια³⁸, ενώ πολλοί συνδικαλιστές συλλαμβάνονται και εξορίζονται. Το κράτος επιβάλλει *δια νόμου* τη συνεργασία εργατών, κράτους και εργοδοτών. Η κρατική παρέμβαση ήταν τόσο εξόφθαλμη, που οι διεθνείς συνδικαλιστικές οργανώσεις (IBFG), έθεσαν τη συμμετοχή της ΓΣΕΕ σε διαθεσιμότητα, μέχρι να αποκατασταθεί η εσωτερική δημοκρατία πάλι στο εσωτερικό τους. Το εργατικό κίνημα εισέρχεται σε φάση πλήρους ομηρίας.

Η ειρωνεία της ιστορίας θέλησε η χούντα να είναι εκείνη η κυβέρνηση, η οποία θα ανακινήσει για μία ακόμη φορά το ζήτημα της χρηματοδότησης. Σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, διεθνείς συνδικαλιστικές οργανώσεις (ILO) ασκούσαν πίεση στις κυβερνήσεις για τον ασφυκτικό έλεγχό τους στις συνδικαλιστικές οργανώσεις μέσω της κρατικής χρηματοδότησης. Η χούντα στην προσπάθειά της να εμφανίσει προς τα έξω ένα φιλελεύθερο προσώπιο και να κατασιγάσει τις αντιδράσεις του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας δημιούργησε το 1971 τον ΟΔΕΠΕΣ (Οργανισμός Διαχείρισης Ειδικών Πόρων Εργασιακών Σωματείων), στον οποίο η Εργατική Εστία μεταβίβαζε την αρμοδιότητα να χρηματοδοτεί τις συνδικαλιστικές οργανώσεις που ανήκαν στον κρατικό οργανισμό του ΟΔΕΠΕΣ. Με αυτό το μέτρο δεν απέφυγε τη διεθνή καταδίκη, αφού αποδείχτηκε γρήγορα ότι επρόκειτο για καμουφλάζ της Εργατικής Εστίας³⁹, θέσπισε εντούτοις έναν οργανισμό, που όπως και στην ανάλογη περίπτωση της δικτατορίας του Μεταξά, έμελλε να αποδειχτεί ανθεκτικός στο χρόνο.

Το Συνδικαλιστικό Κίνημα μετά τη Μεταπολίτευση

Η επαναφορά της δημοκρατίας και η αποκατάσταση των ατομικών δικαιωμάτων το 1974 συνεπέφεραν και την αναμενόμενη κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών από το συνταγματικό νομοθέτη το 1975 (Άρθρο 23, παράγραφος 1). Η νέα περίοδος γέννησε ελπίδες, αποκάλυψε όμως παράλληλα ότι το συνδικαλιστικό κίνημα είχε πλέον να αντιπαλέψει νοσηρά φαινόμενα πολύ απειλητικότερα απ' ό,τι οι κρατικές διώξεις και η ανελευθερία. Καταρχήν η πολυδιάσπασή του έπαυε να είναι μόνο οργανωτική, γινόταν τώρα και κομματική.

Στην αυγή της Δημοκρατίας, το συνδικαλιστικό κίνημα ήταν χωρισμένο σε τέσσερις βασικές παρατάξεις, οι οποίες είχαν προ-

έλθει από τις αντίστοιχες αντιστασιακές Οργανώσεις, που είχαν δραστηριοποιηθεί κατά την περίοδο της χούντας: Την ΕΣΑΚ (ΚΚΕ), την ΔΕΚΕ (ιδρυμένη από παλιά στελέχη της Ενώσεως Κέντρου που είχαν προσχωρήσει στη Νέα Δημοκρατία), την ΠΑΣΚΕ (ΠΑΣΟΚ) και την ΑΕΜ (από στελέχη που πρόσκεινταν στο ΚΚΕε-σωτερικού). Το κύρος του συνδικαλισμού βρισκόταν σε χαμηλά επίπεδα. Οι περισσότερες οργανώσεις που είχαν λειτουργήσει με άδεια του καθεστώτος ήταν οργανώσεις "φαντάσματα" με νομότυπη όμως δομή, που τους εξασφάλιζε την επίσημη χρηματοδότηση του κράτους.⁴⁰

Οι ελπίδες του συνδικαλιστικού κόσμου στράφηκαν στην αναμενόμενη αποχουντοποίηση. Λόγοι που σχετίζονταν με την ομαλή μετάβαση στο δημοκρατικό καθεστώς και η ατολμία της κυβέρνησης Καραμανλή που επέτρεψε σε παράγοντες του παλαιού καθεστώτος να συνυπάρξουν στη νέα πολιτειακή κατάσταση⁴¹ και στη νέα διορισμένη διοίκηση της ΓΣΕΕ, δημιούργησαν ένα ασφυκτικό πλαίσιο περαιτέρω ανάπτυξης του επίσημου συνδικαλισμού. Το κρατικό ίδρυμα χρηματοδότησης ΟΔΕΠΕΣ όχι μόνο καταργήθηκε, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά αντιθέτως με τον νόμο 5157 του 1977 θα αποκτήσει επιπρόσθετες αρμοδιότητες, όπως την ακόμα πιο παρεμβατική διάταξη, βάσει της οποίας ο υπουργός εργασίας μπορούσε κατά το δοκούν να διανέμει 8% των πόρων που ΟΔΕΠΕΣ για την *"προώθηση των γενικότερων συνδικαλιστικών σκοπών"*!

Όταν το 1982 ο υπουργός Κακλαμάνης διενήργησε έρευνα για να διαπιστωθούν για ποιούς ακριβώς σκοπούς διατέθηκαν αυτοί οι πόροι, στάθηκε πολλές φορές αδύνατον να εντοπιστούν στους ισολογισμούς των συνδικάτων τα χρήματα που σύμφωνα με τα στοιχεία του υπουργείου είχαν διοχετευθεί στα συγκεκριμένα σωματεία.⁴² Μια σειρά άλλων ενεργειών της κυβέρνησης Καραμανλή επιβάρυναν ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Οι διαγραμμένες από τη χούντα οργανώσεις, όπως το κίνημα των 115 σωματείων που ήταν ο αληθινός εκπρόσωπος των εργαζομένων πριν από τη χούντα, παρέμειναν προς έκπληξη όλων στην παρανομία. Η κυβερνητική παράταξη κατόρθωσε έτσι μέσα από το ψηφοδέλτιο της Δημοκρατικής Συνεργασίας να πάρει στο 18ο συνέδριο της ΓΣΕΕ το 1976, την πλειοψηφία.

Η αντίδραση από τη συνδικαλιστική αντιπολίτευση ήταν άμεση. Και οι τρεις συνδικαλιστικές παρατάξεις της αντιπολίτευσης θα συμπήξουν κοινό μέτωπο εναντίον της κυβέρνησης που θα προκαλέσει μεγάλα κύματα απεργιών και κινητοποιήσεων από μέρους

των εργαζομένων. Τις αντιδράσεις, τις απεργίες και τις διαδηλώσεις των εργαζομένων θα προσπαθήσει να κατευνάσει με ένα νόμο (330/1976), που δίκαια χαρακτηρίστηκε ως ένας από τους πιο αντισυνδικαλιστικούς που ψηφίστηκαν ποτέ. Ο νέος νόμος επρόκειτο βάσει των διακηρύξεων της κυβέρνησης να αποκαταστήσει την αυτοτέλεια και αυτονομία του συνδικαλιστικού κινήματος. Βάσει του νέου νόμου εντούτοις πολιτικές απεργίες ή απεργίες συμπαράστασης ήταν εκ προοιμίου απαγορευμένες, ενώ ο εργοδότης αποκτούσε εκτεταμένα δικαιώματα στη διαδικασία λήψης απόφασης για την κήρυξη απεργίας!⁴³

Η πόλωση θα πάρει μετά από αυτό εκρηκτικές διαστάσεις. Το 19ο⁴⁴ συνέδριο της ΓΣΕΕ, θα διεξαχθεί το 1978 στην Καλαμάτα χωρίς τη συμμετοχή της αντιπολίτευσης και θα επιτρέψει για πρώτη φορά μετά την πτώση της χούντας την ανάδειξη στα κορυφαία διοικητικά όργανα της ΓΣΕΕ ανθρώπων που είχαν επίσημα συνεργαστεί με τη χούντα.⁴⁵ Μετά απ' αυτό οι αντιπολιτευόμενες παρατάξεις θα σκληρύνουν ακόμα περισσότερο τη στάση τους και θα προβούν το 1979 στην ίδρυση ενός νέου συνδικαλιστικού σχήματος ΣΑΔΕΟ (Συνεργαζόμενες Αγωνιστικές Δημοκρατικές Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις), ενώ οι προσκείμενες στην κυβέρνηση οργανώσεις θα διοικούν χωρίς αντιπολίτευση για τέσσερα χρόνια, αφού και το 20ο συνέδριο το 1981 στην Κασσάνδρα έγινε χωρίς τη συμμετοχή της αντιπολίτευσης.

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία συνοδεύτηκε από ένα τεράστιο κύμα ελπίδων, που είχε συνδεθεί με το κίνημα της αλλαγής.⁴⁶ Οι ελπίδες αυτές δικαιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό τα 2 πρώτα χρόνια της θητείας της κυβέρνησης, βασικό χαρακτηριστικό των οποίων ήταν ο επαναστατικών διαστάσεων νόμος 1264/82. Ο νόμος αυτός, εκτός από πλήθος ευεργετικών διατάξεων για τους εργαζομένους, νομιμοποιούσε και επέβαλλε τον εργοστασιακό συνδικαλισμό τερματίζοντας μια μακρά περίοδο εκφοβισμού, ελέγχου και καταστολής των εργαζομένων που ασκούσαν συνδικαλισμό ή απλώς ανέπτυσσαν συνδικαλιστικές πρωτοβουλίες.⁴⁷

Από το 1983⁴⁸ και μετά εισέρχεται σταδιακά η φάση σταθερής προσαρμογής του συνδικαλιστικού κινήματος στην κυβερνητική συνδικαλιστική πρακτική προηγούμενων εποχών, ο οποία μεταλλάσσεται σε έναν νέο τύπο κυβερνητικό συνδικαλισμό, λατινοαμερικάνικου χαρακτήρα με λαϊκιστική υπόσταση. Μεσολαβεί φυσικά ήδη τον Ιανουάριο 1982 η κρατική παρέμβαση στα εσωτερικά της ΓΣΕΕ, που προκάλεσε με δικαστική απόφαση την αντικατάσταση της παλαιάς διοίκησης Καρακίτσου με νέα προσωρινή διοίκηση.

Επειδή αυτή η διοίκηση ωστόσο είχε ταυτίσει το όνομά της με νόθες διαδικασίες και μία αντεργατική και αντισυνδικαλιστική πολιτική, η εξωγενής αυτή παρέμβαση είναι ίσως η μόνη που έγινε, μετά την προσπάθεια της Ενώσεως Κέντρου το 1964 να αποκαταστήσει την ομαλή λειτουργία στη ΓΣΕΕ, εν πολλοίς δεκτή με ανακούφιση από τους εργαζομένους.⁴⁹ Προκάλεσε επίσης λίγες αντιδράσεις, αν και η πράξη αυτή καθ' αυτή συνιστά μία ακόμα υπονόμηση της αυτοτέλειας του εργατικού κινήματος.

Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει η Στέλλα Ζαμπαρλούκου⁵⁰, υπάρχει μια βασική διαφορά στον τρόπο με τον οποίο επιχείρησε το ΠΑΣΟΚ να εξασφαλίσει τον έλεγχο της ηγεσίας του συνδικαλιστικού κινήματος σε σχέση με τις προηγούμενες κυβερνήσεις. Σε αντίθεση με την πολιτική αποκλεισμού των αριστερών εκπροσώπων, που είχαν ακολουθήσει οι κυβερνήσεις της δεξιάς για να ελέγξουν τη ΓΣΕΕ, η πολιτική που ακολούθησε το ΠΑΣΟΚ έως το 1985 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πολιτική κάθετης ενσωμάτωσης των εργαζομένων. Μέσα από ένα λαϊκιστικό λόγο που υποσχόταν όλα σε όλους και μια πολιτική παροχών, προσπάθησε να κερδίσει την εύνοια των εργαζομένων και την ενσωμάτωσή τους στο ΠΑΣΟΚ. Η πολιτική αυτή είχε επιτυχία και απέναντι στα στελέχη της παραδοσιακής αριστεράς.

Η γενιά της αλλαγής μεταβλήθηκε μέσα σε λίγα χρόνια σε γενιά της συναλλαγής με έντονη πελατειακή νοοτροπία και εξουσιαστική συμπεριφορά. Η στάση αυτή εκτρεφόταν φυσικά από δύο γεγονότα. Το ένα ήταν η ενοσικτώδης βουλευσιακή αντίδραση στον αποκλεισμό αυτών των ομάδων για δεκαετίες από τη διανομή των διοικητικών προνομίων και η ανεμπόδιστη πρόσβαση των κλαδικών στη διαδικασία προσλήψεων και πελατειακών εξυπηρετήσεων, που το κόμμα τους παρείχε αφειδώς για να επιταχύνει την αφομοίωση αυτών των ομάδων στη νέα δομή εξουσίας. Ο ιδιότυπος αυτός κρατικός κορπορατισμός, οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος και στο ότι η συνδικαλιστική παράταξη του ΠΑΣΟΚ, η ΠΑΣΚΕ, δεν είχε παραδοσιακούς δεσμούς με το εργατικό κίνημα και υστερούσε οργανωτικά σε σχέση με την αριστερά. Επιδίωξε έτσι μέσα από τη στενή της σύνδεση με το κόμμα να ενδυναμώσει τη θέση της στη ΓΣΕΕ με τη διανομή οφίτσιων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποδοχής νοσηρών φαινομένων από τη νέα "διοικητική γενιά" συνδικαλιστών είναι και το ζήτημα της χρηματοδότησης. Με τον 1264/82 καταργήθηκε μετά από 11 χρόνια ο ΟΔΕΠΕΣ και η χρηματοδότηση των συνδικάτων μέσω της Εργατικής Εστίας. Ως αναπόσπαστο κομμάτι του εκδη-

μοκρατισμού θεωρήθηκε τότε η καθιέρωση της εθελούσιας συνδικαλιστικής εισφοράς των μελών προς τις οργανώσεις τους.⁵¹ Επειδή ωστόσο τα συνδικάτα απειλούνταν από οικονομική καταστροφή, προβλέφθηκε ένα μεταβατικό διάστημα τριών ετών μέχρι την καθιέρωση της εισφοράς, στο οποίο τα συνδικάτα θα χρηματοδοτούνταν από την Εργατική Εοτία. Επανήλθε δηλαδή το καθεστώς που ίσχυε πριν από το 1971 με την επιπρόσθετη διάταξη για το ρόλο του υπουργού, που υπόθαλπε την ευνοιοκρατία. Αναφορικά με τη μεταβατικότητα της διάταξης, αξίζει να αναφερθεί ότι ισχύει – με εξαίρεση τη διάταξη για τις αρμοδιότητες του υπουργού – με μικρές διαφοροποιήσεις μέχρι σήμερα.

Το 1985, χρονιά σημαδιακή για το εργατικό κίνημα, επήλθε ρήξη στη μέχρι τότε αγαστή συνεργασία συνδικάτων κυβέρνησης και ΓΣΕΕ-ΠΑΣΟΚ. Η διοίκηση της ΓΣΕΕ είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή, με εξαίρεση τις δεξιές παρατάξεις, που απείχαν τώρα με τη σειρά τους από τις εκλογικές διαδικασίες, διαπαραταξιακό χαρακτήρα, ως αποτέλεσμα του 22ου συνεδρίου της ΓΣΕΕ το 1983. Η κυβέρνηση ακολουθούσε μέχρι εκείνη τη στιγμή πολιτική μη παρέμβασης στα εσωτερικά της ΓΣΕΕ μετουσιώνοντας σε πράξη την αποφθεγματικού τύπου δημόσια ομολογία του Ανδρέα Παπανδρέου ότι, *“Η λαϊκή κυριαρχία και η δημοκρατική διαδικασία δεν περιορίζεται στο κοινοβούλιο, έχει τρεις ουσιαστικές, αλληλοεξαρτώμενες μορφές. Την Κοινοβουλευτική, τη συνδικαλιστική και την τοπική αυτοδιοίκηση. Δημοκρατία δεν νοείται αν φιμώσουμε και ελέγξουμε τα συνδικάτα.”*

Τον Οκτώβριο του 1985 η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ανακοινώνει την πολιτική λιτότητας, που προέβλεπε αυξήσεις στους μισθούς κάτω από τον τιμάρημο και απαγόρευση των αυξήσεων στους μισθούς και τα μεροκάματα πέρα των ορίων που προέβλεπε ο νόμος, για δύο χρόνια. Ένα μέρος των συνδικαλιστών του ΠΑΣΟΚ αρνήθηκε να συμπορευτεί με αυτή την πολιτική και συμμαχησε με την αντιπολίτευση, προκαλώντας νέα πλειοψηφία στη ΓΣΕΕ, προωθώντας την ανάδειξη νέας διοίκησης, αποφασισμένης να τηρήσει αντιπολιτευτική τακτική. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προέβη τότε σε διαγραφή των στελεχών αυτών και εξαναγκασμό των συνδικαλιστών της ΠΑΣΚΕ που διέκριντο ακόμη φιλικά στην κυβέρνηση να προκαλέσουν τεχνητά τη δικαστική παρέμβαση και να διεκδικήσουν την επαναφορά τους στην κορυφή της Συνομοσπονδίας.⁵²

Το δικαστήριο αποφάσισε την καθαίρεσή της νόμιμα και μετά από πολλά χρόνια και με αντιπροσωπευτικό τρόπο εκλεγμένης διοίκησης της ΓΣΕΕ και το διορισμό νέας, προσωρινής. Το συνδι-

καλιστικό κίνημα εισερχόταν πάλι σε μία τετραετή περίοδο όξυνσης και εσωτερικών αναταραχών, αφού το 23ο (1986) και το 24ο (1988) συνέδριο της ΓΣΕΕ πραγματοποιήθηκαν χωρίς τη συμμετοχή της αντιπολίτευσης, με όμοιο τρόπο όπως τα συνέδρια της δεκαετίας του '70, τα οποία οι τώρα διοικούντες συνδικαλιστές τα είχαν χαρακτηρίσει ως νόθα.

Οι συνέπειες για τη βάση του συνδικαλιστικού κινήματος ήταν ανυπολόγιστες. Οι πράξεις αυτές των συνδικαλιστών της ΠΑΣΚΕ επέφεραν τρομακτική σύγχυση στον κόσμο της αριστεράς, καθώς εντάσσονταν σε μία λογική του παρελθόντος, που οι ίδιοι είχαν αντιπαλέψει με πάθος. Η ιδιοποίηση πρακτικών του κρατικού παρεμβατισμού και καταναγκασμού από ένα κίνημα που όφειλε την ανέλιξή του στην άρνηση αυτών των πρακτικών και μάλιστα τις περισσότερες φορές έπειτα από θυσίες για τους ίδιους, ενίσχυε την ισοπεδωτική αντίληψη του απλού εργαζόμενου ότι όλοι ανήκουν στο ίδιο εξουσιαστικό παιχνίδι.

Το επόμενο αντιπροσωπευτικό συνέδριο πραγματοποιήθηκε πάλι το 1990 (26ο), χρονιά όπου μετά από πολλές δεκαετίες καταργήθηκε και ο θεσμός της υποχρεωτικής διαιτησίας. Στο 26ο συνέδριο έγιναν εξάλλου για πρώτη φορά προσπάθειες να αντιμετωπιστεί η οργανωτική πολυδιάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος καθιερώνοντας το τετράπτυχο "ένα σωματείο στο εργοστάσιο/επιχείρηση – ένα σωματείο στον κλάδο παραγωγής – ένα εργατικό κέντρο στο νομό – μία ομοσπονδία στο τομέα ή κλάδο παραγωγής ή υπηρεσιών. Οι αποφάσεις του δεν υλοποιήθηκαν εντούτοις ακόμα. Το 1990 εξαλείφθηκε επίσης οριστικά η προσβλητική για το συνδικαλιστικό κίνημα διάταξη βάσει της οποίας ο υπουργός εργασίας μπορούσε κατά το δοκούν να διαθέσει το 8% των συνδικαλιστικών εισφορών που διαχειριζόταν η Εργατική Εστία⁵³, χωρίς όμως να καταργηθεί η χρηματοδότηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων δια μέσου της υποχρεωτικής παρακράτησης της εισφοράς από το μισθό.

Από την ημερομηνία αυτή και έπειτα μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η ΓΣΕΕ λειτουργεί τουλάχιστον τυπικά σε αρμονία με τις κανονιστικές διατάξεις που η ίδια έχει θεσπίσει. Όλα τα υπόλοιπα συνέδρια μέχρι σήμερα ήταν τουλάχιστον αντιπροσωπευτικά και διεξήχθησαν με αδιάβλητο τρόπο. Το συνδικαλιστικό κίνημα έχει μεν κατακτήσει πολλές από τις πάγιες διεκδικήσεις του, δεν έχει ωστόσο κατορθώσει να απαλλαγεί από τις αδυναμίες που το κατατρύχουν από τη στιγμή της γέννησής του. Η προοπτική του, αν λάβουμε για γνώμονα τις πολιτικές αναλύσεις εκπροσώπων

του, είναι μάλλον θολή, ενώ δεν είναι απαλλαγμένες της υπόνοι-
ας ότι φανερώνουν κάποια αμηχανία. Η επόμενη θεματική ενότη-
τα είναι αφιερωμένη σε αυτήν ακριβώς την παράμετρο.

Η αναζήτηση του ταξικού εχθρού στη νέα παγκόσμια οικονομική πραγματικότητα

Η παγκοσμιοποίηση των κοινωνιών, των οικονομικών και πολιτι-
κών αποφάσεων και οι διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες εργα-
σίας δημιούργησαν ποιοτικές και ποσοτικές διαφοροποιήσεις που
οι τοπικές κοινωνίες όχι μόνο δεν είχαν ξανααντιμετωπίσει αλλά
τις περισσότερες φορές δεν μπόρεσαν ούτε καν να αντιληφθούν.
Οι αλλαγές αυτές στην επικοινωνία, τη δομή και την οργάνωση
του εμπορίου και της παγκόσμιας οικονομίας κατέρριψαν σύνορα
και έφεραν αυτές τις κοινωνίες αντιμέτωπες με έναν αναδυόμενο
κόσμο που είχε συγκροτηθεί με όρους και κανόνες που σε αυτές
τις κοινωνίες φάνταζαν μέχρι πρότινος απολύτως ξένες. Με τον ί-
διο τρόπο που οι όροι παραγωγής και εργασίας μετεβλήθησαν
και απαρχαιώθηκαν, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο κατέστησαν τα
ερμηνευτικά μοντέλα αυτών των σχέσεων παραγωγής αναχρονι-
στικά, γιατί ακριβώς αντιστοιχούσαν στις ξεπερασμένες εργασια-
κές σχέσεις.

Το παράδοξο ωστόσο με το οποίο συγκρούστηκαν οι νέες κοι-
νωνίες είναι ότι η ιλιγγιώδης ταχύτητα των συντελούμενων αλλα-
γών εκτόπισε όχι μόνο τα θεωρητικά παραδοσιακά σχήματα αλλά
και τον τρόπο σύλληψής τους, αφού ο ρυθμός αναδιάταξης των
αλλαγών αυτών ήταν μερικές φορές ταχύτερος από το ρυθμό
διάδοσης αυτών των ερμηνευτικών σχημάτων. Χαρακτηριστική εί-
ναι η ομολογία του μεγαλύτερου κερδοσκόπου όλων των εποχών
και ενός από τους καλύτερους γνώστες της *New Economie*,
George Soros, στην εισαγωγή του βιβλίου του *The Crisis of
Global Capitalism*, New York, Public Affairs, 1998), όπου διατυπώ-
νει την ανησυχία ότι αυτό που προβλέπει, το *Crash* δηλαδή των
χρηματαγορών, μπορεί να συμβεί γρηγορότερα από την έκδοση
του βιβλίου του.

Η αποδόμηση των παλαιών συνόρων συνοδεύτηκε ωστόσο με
την αυθαίρετη οικοδόμηση νέων, οικονομικών και πολιτιστικών για
τις ομάδες εκείνες που αγνόησαν τη νέα εξέλιξη. Έλλειμμα προ-
σαρμοστικότητας παρουσιάζει κατά την άποψη του γράφοντος

και ο πολιτικός χώρος της αριστεράς που ιστορικά συνέδεσε την ύπαρξή του με το συνδικαλιστικό κίνημα. Ένα μεγάλο κομμάτι της μαρξιστικής διανόησης αντιπαρατέθηκε σε αυτή την οικονομικοκοινωνική διαδικασία με ιδεολογικούς όρους που αντανακλούν μια εντελώς άλλη εποχή.

Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στην τεχνολογική εξέλιξη που έχει υπεραπλουστεύσει τη μετακίνηση λογιστικού χρήματος αλλά και στον έντονο κερδοσκοπικό χαρακτήρα της διεθνοποιημένης κεφαλαιαγοράς. Οι καταλυτικές επιδράσεις που μπορεί να έχει μία χρηματιστηριακή κρίση τύπου Crash σε μία εθνική ή τοπική κοινωνία, όπως αποδεικνύουν τα πρόσφατα παραδείγματα των οικονομιών της Αργεντινής και της Τουρκίας, που μέσα σε μία νύχτα βυθίστηκαν στο χάος, ή και στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, όπως η χρηματιστηριακή κρίση της Ασίας πριν από λίγα χρόνια, είναι νομίζουμε γνωστά. Οι εθνικές κυβερνήσεις από την άλλη δεν είναι σε θέση να προστατεύσουν τους δικούς τους πολίτες διότι υπόκεινται στις δεσμεύσεις των διεθνών συμβάσεων και συμφωνιών.

Η αριστερά δεν μπόρεσε για παράδειγμα να αντιληφθεί ότι ο καπιταλισμός διένυσε μια φάση μετάβασης κατά την οποία υπερέβη μερικώς και τον ίδιο του τον εαυτό και υιοθέτησε απέναντι σε αυτό το φαινόμενο ή συνθήματα εθνικής εσωστρέφειας⁵⁴, άγνωστα στον αριστερό διεθνιστικό τρόπο σκέψης, ή μια αφοριστική στάση απέναντι στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Πολλοί διανοούμενοι υποστηρίζουν σήμερα ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα ιδεολόγημα, το οποίο απλώς υπερμεγεθύνει δεδομένα που υφίσταντο πάντα.⁵⁵ Πρόκειται φυσικά για μία ανιστόρητη και κοντόφθαλμη προσέγγιση, η οποία αδυνατεί να διακρίνει τις τεράστιες ποσοτικές αλλαγές που έχουν επέλθει τα τελευταία χρόνια. Ποτέ πριν στην ιστορία μία χρηματοοικονομική κρίση σε μία τριτοκοσμική χώρα ή έστω σε μια περιφερειακή οικονομία δεν απειλούσε τόσο άμεσα την παγκόσμια οικονομία, όσο σήμερα.

Ο τρόπος που δομείται η παγκόσμια οικονομία σήμερα είναι απολύτως διαφοροποιημένος από το κλασικό οικονομικοκοινωνικό σύστημα αναπαραγωγής κεφαλαίου και οργάνωσης των εργασιακών σχέσεων. Η παραγωγή κέρδους και η συσσώρευση κεφαλαίου είναι σήμερα χιλιάδες φορές μεγαλύτερη απ' ό,τι πριν από μερικά μόλις χρόνια και –το κυριότερο– σχετίζεται μόνο ελάχιστα με τις κλασικές μεθόδους ιδιοποίησης της υπεραξίας. Και για να ακριβολογούμε, η παραγωγή υπεραξίας είναι σε πολλές περιπτώσεις απολύτως περιττή. Περιττή την κατέστησε ένας θεσμός του

καπιταλιστικού συστήματος που μέσα σε λιγότερο από δέκα χρόνια υπερκέρασε το ίδιο το σύστημα, το *χρηματιστήριο*.

Πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι οι οικονομικές συναλλαγές χρηματιστηριακού τύπου καταλαμβάνουν σήμερα έναν όγκο πενήντα φορές μεγαλύτερο απ' ό,τι ο όγκος του εμπορίου. Εκτιμάται ότι το 95% αυτών των συναλλαγών έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα. Ο καθημερινός τους όγκος φθάνει το ένα τρισεκατομμύριο δολάρια και ξεπερνά έτσι τα αποθεματικά όλων των τραπεζών του κόσμου μαζί, κατά 200 εκατομμύρια δολάρια (A. Bucra, in: *Le Mont Diplomatique als Beilage in der Tageszeitung* 14-9-2001). Η απώλεια της υπεραξίας συνίσταται ακριβώς στην αυτονόμηση των χρηματιστηριακών συναλλαγών από την υλική βάση του επιχειρηματικού γίνεσθαι. Η παραγωγή κεφαλαίου δεν πραγματοποιείται δηλαδή από την αύξηση της υπεραξίας που με τη σειρά της προϋποθέτει διεύρυνση της παραγωγής. Δεν πραγματοποιείται ούτε καν από τη βελτίωση ή τη διαφήμιση της παραγόμενης αξίας, αλλά από τη "σωστή" χρήση μίας αξίας που μόνο θεωρητικά ανταποκρίνεται στην αντικειμενική της αξία, δηλαδή της μετοχής.

Έχουμε με άλλα λόγια να κάνουμε με μία πλασματική οικονομία των χαρτιών, γιγαντιαίου όγκου, που δεν αντιστοιχεί με κανέναν τρόπο στον ιστό της πραγματικής εργασίας και των προϊόντων της. Μέχρι πρόσφατα, όσο το αμερικανικό BOOM κρατούσε αμείωτο, η υπερτίμηση των μετοχών είχε φτάσει σε τέτοια ύψη, που και οι μικρομέτοχοι μπορούσαν να πλουτίζουν και νέες θέσεις εργασίας δημιουργούνταν. Ήταν όμως όλα πλασματικά. Το γερμανικό περιοδικό *Spiegel* (12/1999) έκανε πριν από δύο χρόνια μια σύγκριση, για να δείξει το μέγεθος αυτής της Οικονομίας Μπλάκ Τζάκ. Έδειξε λοιπόν ότι το κόστος των μετοχών της ακριβότερης επιχείρησης του κόσμου, της Microsoft, με κέρδη 14,5 δισεκατομμύρια δολάρια και 29.0000 υπαλλήλους, ήταν με 435 δισεκατομμύρια δολάρια υψηλότερο από αυτό των επιχειρήσεων Telecom, Daimlerchrysler, Mannesmann, SAP, Bayer, Metro, Siemens και Hoechst μαζί, που είχαν κέρδη 387 δισεκατομμύρια δολάρια και απασχολούσαν 1,3 εκατομμύρια υπαλλήλους.

Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με μία ετεροδιαχειριζόμενη και ετεροκαθοριζόμενη κοινωνική πραγματικότητα, στην οποία τα υποκείμενα διαχείρισης, οι παράγοντες δηλαδή που μπορούν δυνητικά με τα ανάληγτα χρηματιστηριακά τους παιχνίδια να παράγουν εκρηκτικές κοινωνικές ανισότητες μέσα σε ώρες, είναι εξαιρετικά δυσδιάκριτα. Αν σε αυτό συνυπολογισθεί ότι η διακίνηση αυτών των κεφαλαίων είναι υπερεθνική και με τεράστια περιθώρια ελιγ-

μών, μπορεί κανείς να αναλογισθεί, πόσο αξιόπιστη μπορεί να είναι η αναζήτηση του ταξικού αντιπάλου με βάση το κλασικό θεωρητικό πρότυπο του μαρξισμού στο οποίο εμμένουν ακόμα πεισματικά εκπρόσωποι του αριστερού και συνδικαλιστικού χώρου.⁵⁶ Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι ξαφνικά το συνδικαλιστικό κίνημα κατέστη περιττό και ότι οι κοινωνικές ανισότητες⁵⁷ και οι κίνδυνοι από την απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων που αναπαράγει το σύστημα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως δεδομένα και μη αναστρέψιμα.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, αξίζει να σημειωθεί ότι με βάση τα στοιχεία έκθεσης⁵⁸ Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την οικονομικο-κοινωνική σύγκλιση, που υποβλήθηκε στη σύνοδο κορυφής της Στοκχόλμης (23-24 Μαρτίου), το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα κυμαίνεται μεταξύ 11,5-12% του ενεργού πληθυσμού και είναι το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό στην Ε.Ε. μετά την Ισπανία (14%). Με τη διαφορά ότι, ενώ στην Ισπανία το ποσοστό μειώνεται, στην Ελλάδα αυξάνεται. Το ποσοστό των ανθρώπων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας ανέρχεται σε 24%. Σε όλες τις εκθέσεις του ΟΟΣΑ η Ελλάδα βρίσκεται μαζί με την Πορτογαλία και τη Μεγάλη Βρετανία στις θέσεις με τις μεγαλύτερες κοινωνικές ανισότητες, αφού το 10% των πιο πλούσιων νοικοκυριών νέμεται το περίπου 26 % του διαθέσιμου εισοδήματος. Το συνδικαλιστικό κίνημα πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες και να προβάλλει νέες ιδέες και αντιπροτάσεις. Και πρώτα απ' όλα επιβάλλεται ένας αναπροσδιορισμός της μέχρι τώρα σύλληψής του για τη διεθνοποιημένη οικονομία όμοια με αυτόν που βίωσε η ευρωπαϊκή αριστερά.

Όχι μόνο το ελληνικό αριστερό κίνημα αλλά και το παγκόσμιο βρέθηκε σε πολύ μεγάλη αμηχανία, όταν διαπίστωσε ότι η κλασική διακριτικότητα ρόλων που ενυπήρχε στην έννοια της κοινωνικής πάλης εξέλαβε μια άκρως διαφορετικότερη μορφή στον νέο *Καπιταλισμό Μπλάκ Τζακ*. Ο πρώτος μεγάλος πολιτικός εκπρόσωπος της αριστεράς που διέγινωσε τον κίνδυνο του να εξαρτάται η μακροοικονομική πολιτική μίας καπιταλιστικής οικονομίας από χρηματιστηριακούς κύκλους κερδοσκοπών και προσπάθησε να την αντιπαλέψει, είναι ο πρώην υπουργός οικονομικών της Γερμανίας και πρόεδρος του μεγαλύτερου σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στον κόσμο, του SPD, Oskar Lafontain.

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του το 1998, άρχισε μία σειρά επαφών με παγκόσμιους οικονομικούς παράγοντες με στόχο, όπως ο ίδιος

εξηγούσε δημόσια, “να βάλει σε τάξη” το παγκόσμιο χρηματιστηριακό σύστημα. Σύντομα ξεσηκώθηκε θύελλα αντιδράσεων⁵⁹ από τους διεθνείς χρηματοοικονομικούς κύκλους που τον κατηγορήσαν ότι προσπαθεί να θέσει φραγμούς στην ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα των αγορών. Ακόμα και αριστεροί σύντροφοί του χαρακτήρισαν το εγχείρημα αφελές. Πέντε μήνες μόλις μετά την είσοδό του στο υπουργείο οικονομικών, εξαναγκάστηκε σε παραίτηση.

Είχε όμως προλάβει να εισαγάγει στην πολιτική αντιπαράθεση την έννοια της ενεργής παρέμβασης της σε αυτό που ονομάστηκε πλανητική σύμπτωση των αγορών. Μερικά χρόνια μετά και αφού μεσολάβησαν νέες κρίσεις σε Ασία και Λατινική Αμερική και μετά την πρόσφατη πετρελαϊκή κρίση, που αποδόθηκε επίσης σε χρηματιστηριακή κερδοσκοπία, η αριστερή διάνοηση και πολιτική διεκδικεί έναν άλλο ρόλο στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία από αυτόν που της είχε επιβάλει η νεοφιλελεύθερη σκέψη στις αρχές της δεκαετίας του '90. Η αναζήτηση τρόπων περιορισμού της ασυδοσίας του χρηματιστηριακού κεφαλαίου είναι πλέον σταθερή πρόταση του ευρωπαϊκού συνδικαλιστικού κινήματος.⁶⁰ Οι πιο εμπεριστατωμένες προτάσεις που έχουν κατατεθεί μέχρι σήμερα είναι η πρόταση για την επιβολή του λεγόμενου φόρου Tobin καθώς και το παράδειγμα μίας πρωτοπόρου φιλελεύθερης οικονομίας, της Χιλής, που επέβαλε τη σύνδεση των ξένων χρηματιστηριακών καταθέσεων με πραγματικές επενδύσεις μεσοπρόθεσμου χαρακτήρα στη χιλιανή οικονομία.

Η θέση του ελληνικού εργατικού κινήματος είναι νομίζουμε ανάμεσα σε εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις, που δεν αρνούνται συλλήβδην το φαινόμενο της διεθνοποιημένης οικονομίας αλλά αγωνίζονται σταθερά για την επιβολή θεσμών προστασίας της Real Ökonomie, των θεσμοθετημένων δηλαδή σχέσεων εργασίας και παραγωγής, μέσα στις οποίες ένα αυτόνομο εργατικό κίνημα μπορεί να οργανώσει τη δράση του.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η ιστορική ανασκόπηση που προηγήθηκε, ανήκει σε αυτές που δεν έχουν μνημικό χαρακτήρα, το αντίθετο μάλιστα είναι μία από αυτές, τις οποίες τα υποκείμενα της ιστορικής δράσης προσπαθούν τις περισσότερες φορές να απωθήσουν από την ατομική και

συλλογική μνήμη. Δια μέσου αυτής, επιχειρήθηκε να εξηγηθεί η παρούσα απομαζικοποίηση και η εν γένει αδυναμία του συνδικαλιστικού κινήματος της χώρας να εκπροσωπήσει εκείνους, που νομοθετικά είναι υποχρεωμένο να εκπροσωπεί. Οι αιτίες εντοπίζονται κυρίως στην έντονη κρατικιστική και κομματική του υπόσταση, που του χαρίζει θεσμική νομιμοποίηση και οικονομική επάρκεια, που αφαιρεί ωστόσο την πολιτική και κοινωνική του αυτοτέλεια.

Αρνούμενο το κράτος την περίοδο συγκρότησης του εργατικού κινήματος, να του αναγνωρίσει το δικαίωμα του ισότιμου κοινωνικού εταίρου, δημιούργησε τους όρους που σταδιακά καλλιέργησαν μορφές κυβερνητικού προστατευτισμού για τον έλεγχό του. Το κομμάτι πάλι που δε θέλησε να συμβιβαστεί με αυτή την κατάσταση προσπάθησε είτε να οργανώσει αυτόνομα τη διεκδικητική του δράση, που έπαιρνε πολλές φορές τη μορφή αυθόρμητων εξεγέρσεων και κατέληγε σε δυναμικές συγκρούσεις με το κράτος και τους μηχανισμούς καταστολής, είτε ανέθετε την αντιπροσώπευση και την προώθηση των αιτημάτων του στα πολιτικά κόμματα. Αυτό δημιούργησε πάλι τους όρους για την ανάπτυξη μίας κηδεμόνευσης διαφορετικού τύπου, που διαιρούσε ακόμα περισσότερο το κίνημα.

Αντί όμως το εργατοσυνδικαλιστικό κίνημα να διαμορφώσει τη δική του οντότητα και να επηρεάσει τις ενδογενείς εξελίξεις των κομμάτων, απορροφήθηκε από τη δική τους ρουσφετολογική, συναλλακτική πρακτική, στην οποία στηρίζοταν το εκμεταλλευτικό κοινωνικό σύστημα που το εργατικό κίνημα αντιπάλευε. Η σύγχυση που εύλογα δημιουργήθηκε στον κόσμο της εργασίας ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι η Αριστερά, η μόνη δύναμη που δεν είχε πρόσβαση στο ρουσφετολογικό μηχανισμό του κράτους, ανέπτυξε και καλλιέργησε κρατιστικές αντιλήψεις οργάνωσης της κοινωνίας για να μείνει συνεπής με το πολιτικο-κοινωνικό μοντέλο των "σοσιαλιστικών" χωρών, που με πάθος υποστήριζε.

Η αριστερά δεν κατόρθωσε μεν ποτέ να εκφράσει το σύνολο των εργαζομένων, πέτυχε εντούτοις να μεταδώσει σε αυτό κάποιες θεμελιώδεις της αντιλήψεις για το ρόλο του στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Από αυτές εκκινεί σήμερα κατα κύριο λόγο και η στάση του συνδικαλιστικού κινήματος για την παγκοσμιοποίηση στην προσπάθειά του να φρενάρει την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων. Η εκπλήρωση του σκοπού αυτού όμως μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από στρατηγικές συμμαχίες και από ένα αυτό-

νομο εργατικό κίνημα με αυτογνωσία για το ρόλο του και για τις δυνατότητές του, χωρίς τη φαντασίωση του πανέτοιμου και παντοδύναμου που του δημιουργούν οι άλλοι. Σε μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία κάθε τι που περιχαράκωνεται σε σύνορα, εθνικά ή ιδεολογικά, πρέπει εκ προοιμίου να γνωρίζει ότι έχει απωλέσει τη θέση του σε αυτή.

Σημειώσεις

1. Βλ. το άρθρο του συνεργάτη του Ινστιτούτου της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, ΙΝΕ, Δ. Κατσορίδα για το ζήτημα της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης στο περιοδικό του ΙΝΕ, *Ενημέρωση*, τ. 48/49 (Ιούνιος- Ιούλιος 1999), σσ. 6-9.

2. Το πρόσφατο παράδειγμα της δημιουργίας της μεγαλύτερης συνδικαλιστικής οργάνωσης στον κόσμο, VERDI (Vereinte Dienstleistungsgesellschaft) το Μάρτιο του 2001 στην Γερμανία, όπου εκπροσωπούνται 3.000.000 εργαζόμενοι από περισσότερα από χίλια επαγγέλματα, είναι νομίζουμε ενδεικτικό.

3. Για την περίοδο μέχρι τη μεταπολίτευση χρησιμοποιείται για λόγους που σχετίζονται με τον αντιστασιακό χαρακτήρα του θεσμού, ο όρος "εργατικός", ενώ για μετά την αντιπολίτευση, ο όρος "συνδικαλιστικό κίνημα".

4. Βλέπε το εξαιρετικά ενδιαφέρον άρθρο του Γ. Κόλλια για το συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων στο περιοδικό του ΙΝΕ *Ενημέρωση*, τ. 48/49 (Ιούνιος-Ιούλιος 1999), σσ. 10-13

5. Δ. Στρατούλης, «Ελληνικό Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα 'Ωρα Μηδέν», *Άλφα*, τ. 2, 1995, σσ. 44-45.

6. Στο τελευταίο συνέδριο εν αντιθέσει με παλαιότερα, καμία συνδικαλιστική οργάνωση δεν έθεσε το ζήτημα της χρηματοδότησης.

7. Βλέπε το παράδειγμα της ομάδας των Κοινωνιολόγων που διατήρησαν στενές επαφές με τη γερμανική σοσιαλιστική διανόηση στο P. Tzermias, *Politik im Neuen Hellas*, Tubingen, Francke, 1997, σσ. 65-66.

8. Κ. Σεφέρης, *Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα 1860-1975*, Αθήνα, Νέο Συνδικαλιστικό Κίνημα, 1975, σ. 34.

9. Στο ίδιο, σ. 46 κ. εξ.

10. H. Richter, *Griechenland im 20. Jahrhundert*, Köln, Romiosini, 1990, σσ. 178-179

11. Β. Λάζαρης, *Οι Ρίζες του Ελληνικού Κομμουνιστικού Κινήματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, σσ. 448-450.

12. Richter, όπ. παρ., σ. 178.

13. Βλ. την εξαιρετική ανάλυση του Γ. Λεονταρίτη γι' αυτή την περίοδο, *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα, Εξάντας, 1978.

14. Λάζαρης, όπ. παρ., σ. 479.
15. Λεονταρίτης, όπ. παρ., 260-265.
16. Richter, όπ. παρ., σ. 179.
17. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι οι σύνεδροι, που είχαν λάβει μέρος στο συνέδριο της ΓΣΕΕ παρέτειναν την παραμονή τους στον Πειραιά και ίδρυσαν λίγες μέρες αργότερα το ΣΕΚΕ.
18. Βλέπε γι' αυτά τα γεγονότα Β. Mathiopoulos, *Die Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in Griechenland (1821-1961)*, Hannover, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1961, σσ. 92-93.
19. Richter, όπ. παρ., σ. 180.
20. Λεονταρίτης, όπ. παρ., σσ. 30-31
21. Σεφέρης, όπ. παρ., σ. 62.
22. Η καλύτερη ανάλυση αυτής της περιόδου παραμένει ακόμα και σήμερα, μετά από 23 χρόνια, το βιβλίο του Α. Ελεφάντη, *Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1978 (επανέκδοση 1999).
23. Ι. Κολιόπουλος, *Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του '40*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1996, σ. 75.
24. Για την εσωτερική λειτουργία του καθεστώτος, βλέπε το κείμενο του Ι. Κολιόπουλου στο συλλογικό έργο, Ι. Θεοδωρακόπουλος et. al. (eds.), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σσ. 382-390.
25. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει και ο Ζ. Δεμαθάς, «Η εξέλιξη βασικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας, 1935-1939», Η. Fleischer/N. Σβορώνος (eds.), *Η Ελλάδα 1936-1944* (Πρακτικά Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου), Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1990, σσ. 145-159.
26. S. Mavridis, *Die Entwicklung der Gewerkschaften in Griechenland unter Berücksichtigung der gesetzlichen Rahmenbedingungen in der Zeit 1974-1983*, Frankfurt am Main, 1985, σσ. 92-105
27. Η. Richter, *British Intervention in Greece: From Varkiza to Civil War*, London, Merlin Press, 1985, σσ. 36-37
28. Στο ίδιο, σελ. 58.
29. Τον όρο τιθασεύω (taming the Greek Labor Movement) χρησιμοποιεί για την πολιτική των Αμερικανών στον Ελλάδα και ο L. Wittner, *American Intervention in Greece, 1943-1949*, New York, Columbia University Press, 1982, σσ. 192-222.
30. Γ.Φ. Κουκουλές, *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα και οι Ξένες Επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1995, σελ. 58
31. Στο ίδιο, σσ. 100-103
32. Για την εξέλιξη αυτή βλέπε την εξαιρετική ανάλυση του Α. Αυγουσιόδη, *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα κατά τη Δεκαετία του '40 και τα Περιθώρια της Πολιτικής*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999.
33. Ενδεικτικό της κραυγαλέας ανάμειξης της κυβέρνησης στο 9ο συνέδριο είναι και ότι ο τότε υπουργός εργασίας, μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων πέρασε υπό την πίεση των Αμερικανών από το κοινοβούλιο ειδική νομοθετική διάταξη που καθιστούσε δυνατή την εκλογή

γραμματέως με διαφορετική αναλογία ψήφων απ' ό,τι ίσχυε μέχρι τότε. Βλέπε Wittner, όπ. παρ., σελ. 213.

34. Αυτή είναι και η επίσημη άποψη της ΓΣΕΕ σήμερα γι' αυτήν την περίοδο, όπως ο καθένας μπορεί να τη διαβάσει στο Homepage της ΓΣΕΕ, www.gsee.gr.

35. Σεφέρης, όπ. παρ., σ. 95.

36. S. Kaikis, «Die Gewerkschaften Griechenlands - auf dem Weg zur Demokratisierung des Staatssyndikalismus?», in: M. Hellmann et. al. (eds.), *Europäische Gewerkschaften*, Berlin, Verlag OLLE & Wollter, 1980, σ. 172.

37. Σεφέρης, όπ. παρ., σ. 95

38. Για τις διώξεις και τις απαγορεύσεις που επιβλήθηκαν στο εργατικό κίνημα την περίοδο της δικτατορίας βλέπε G. Yannopoulos, «Workers and Peasants under the Military Dictatorship», in: R. Glogg and G. Yannopoulos (eds.), *Greece under Military Rule*, London, Secker & Warburg, 1972, σσ. 109-127.

39. Γ. Κουκουλές-Β. Τζαννετάκος, *Συνδικαλιστικό Κίνημα 1981-1986. Η Μεγάλη Ευκαιρία που χάθηκε*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1986, σ. 98.

40. Β. Γιάννος, *Δοκίμιο: Το Συνδικαλιστικό κίνημα μετά την αντιπολίτευση*, Αθήνα, Δεκέμβρης 1994, σ. 7

41. Την άτολμη αυτή πολιτική την παραδέχεται και ο ιστορικός, προσωπικός φίλος και βιογράφος του Καραμανλή, Π. Τζεργιάς, *Neugriechische Geschichte*, Tübingen, Franchke, 1999, σ. 212.

42. S. Mavridis, όπ. παρ., σσ. 101-102.

43. Κατατοπιστική ανάλυση των επιπτώσεων του νόμου αυτού προσφέρει η διατριβή του S. Mavridis, όπ. παρ., σσ. 253-259.

44. Το συνέδριο αυτό πέρασε στην ιστορία της ΓΣΕΕ ως το νόθο συνέδριο. Βλ. την επίσημη άποψη της ΓΣΕΕ στην ιστορική αναδρομή που υπάρχει στο homepage της συνομοσπονδίας: www.gsee.gr και Γιαννιός, όπ. παρ., σσ. 24-27.

45. Stavrakis, όπ. παρ., σσ. 199-200.

46. Χαρακτηριστικό των μεγάλων προσδοκιών που επέφερε η κυβερνητική αλλαγή είναι το τεύχος 1 της σειράς, Τετράδια των Συμβουλίων, Για ένα νέο συνδικαλιστικό κίνημα, Εκδ. Αλέτρι, Αθήνα, 1984, που επιμελούνταν η ομάδα Χαραλαμπίδη-Μανίκα.

47. Γ. Πετράκη, *Κοινωνικοί Συσχετισμοί και Εργοδοτικές Πολιτικές Διαχείρισης και Ελέγχου της Εργασίας (1950-1993)*, Αθήνα, ΙΝΕ, 1997, σσ. 94-95.

48. Στο βιβλίο τους οι Γ. Κουκουλές, Β. Τζαννετάκος όπ. παρ., σ. 91, οι συγγραφείς και άριστοι γνώστες συνδικαλιστικών θεμάτων, κατατάσσουν χρονικά την πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος την πρώτη οκταετία διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ως εξής: 1981-1983 περίοδος ελπίδων, 1983-1985 περίοδος προσαρμογής στο νέο πνεύμα κυβερνητικού συνδικαλισμού και 1985 και μετά, περίοδος κατάρρευσης.

49. Γιάννος, όπ. παρ., σσ. 55-56 και Τζαννετάκος όπ. παρ. σελ. 91.

50. Σ. Ζαμπαρλούκου, «Από την Ενσωμάτωση στην Αυτονομία: Η Συνδικαλιστική Πολιτική του ΠΑΣΟΚ κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990», στο: *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*, Αθήνα, Εκδ. Πατάκη, 1998, σσ. 217-232.
51. Τζαννετάκος, Κουκουλές, όπ. παρ., σ. 99
52. Οι λεπτομέρειες αυτής της κρατικής παρέμβασης περιγράφονται στο ίδιο, σσ. 114-119 και στον Γιαννιό, όπ. παρ., σσ. 70-80.
53. Ζαμπαρλούκου, όπ. παρ., σ. 224.
54. Ντοκουμέντα του 16ου συνεδρίου του ΚΚΕ, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2001, σελ. 136 κ. εξ.
55. Βλέπε Κ. Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, η Μεγάλη Χίμαιρα*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1999, ιδιαίτερα οι σελίδες 69-173. Δ. Κατσορίδας, *Ο Μύθος της Παγκοσμιοποίησης* Αθήνα, Καμπύλη/Ρωγμή, 1999.
56. Βλέπε χαρακτηριστικά την πρόσφατη ανάλυση για την υπεραξία του Κ. Κάππου στο συλλογικό τόμο του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, *Προσεγγίσεις στην Κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2000, σ. 217. "...Η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης αποτελεί τη βάση της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Όσο δυναμώνει η εκμετάλλευση τόσο αυξάνει η συσσώρευση, χειροτερεύει η θέση της εργατικής τάξης, αυξάνεται η εξαθλίωση. Μεταξύ της συσσώρευσης κεφαλαίου και της εκμετάλλευσης των εργαζομένων, δηλαδή της οικονομικής τους κατάστασης και του πλούτου της αστικής τάξης, υπάρχει άμεση και οργανική εξάρτηση. Στον καπιταλισμό, βασικός στόχος των κεφαλαιοκρατών είναι η αύξηση της υπεραξίας. Η επίτευξη αυτού του στόχου γίνεται δυνατή μόνο μέσω της αύξησης της υπεραξίας, η οποία, από την πλευρά της, εξαρτάται από τη συνολική της μάζα. Συνεπώς, η συσσώρευση κεφαλαίου είναι αποτέλεσμα της δράσης του βασικού νόμου του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, δηλαδή του νόμου της υπεραξίας..."
57. Ακόμα και μια ώριμη καπιταλιστική ή μία μετακαπιταλιστική κοινωνία συντηρεί στρώματα ιεράρχησης και το ίδιο το κράτος παράγει ταξικές αντιπαραθέσεις στην προσπάθειά του να οργανώσει τις κοινωνικές αντιπαραθέσεις. Βλ. εδώ και Τερλεξή Π., *Οργανωτικές Μεταλλάξεις και Ταξικές Μεταλλάξεις, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 19, Ιούλιος 1996, σ. 5-48.
58. Βλέπε σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* στις 7/2/2001.
59. Από τα δεκάδες ειρωνικά και υποτιμητικά σχόλια που εισέπραξε, παραθέτουμε εδώ την άποψη του Th., Mayer στην εφημερίδα *The Wall Street Journal* (January 29-30, 1999): *'Mr Lafontaine's inclination is to put financial markets on a leash, not iprove their efficiency...'*
60. D. Gaedke, «Nur vereinigt sind wir stark», *Praxis*, τεύχος 2, Μάρτιος 2001, pp. 3-4.